

Studieplan

Norden, Europa, Kriget och Coronan

Norden, Europa, Kriget och Coronan

Här är ett underlag för samtal om Norden, Europa, Kriget och Coronan. Utgångspunkter finner vi i Bengt Lindroths mycket uppmärksammade bok, **VI SOM INTE VAR MED I KRIGET – om Sverige, Norden, Europa & Coronan**. Kan Sveriges utanförskap under andra världskriget medverka till ett förståelsegap som gör sig gällande i Norden också i vår samtid? Kan Kriget med stor bokstav bidra till de olikheter i tänkesätt, självuppfattning och omvärldsförståelse som många upplever finns i Norden – trots de likheter och den gemenskap som än oftare påtalas.

De frågeställningar som Bengt Lindroths bok redovisar lämpar sig väl för samtal i den klassiska studiecirkelns form. Det handlar om att deltagarna i cirkelsamtal utbyter sina personliga erfarenheter och reflektioner och att samtalsgruppen på så sätt gemensamt inhämtar ny kunskap av varandra med stöd av boken **VI SOM INTE VAR MED I KRIGET**.

Studiecirklar erbjuder möjligheter att reflektera över och begrunda vad Sverige är, och/eller uppfattas vara, i relation till övriga nordiska länder och resten av världen.

Denna handledning har tagits fram i samarbete mellan Föreningen Norden och Studieförbundet Vuxenskolan. Bildningsverksamhet uppstår inte utan organisation men heller inte utan personligt engagemang. Jag hade inte kunnat skriva denna studieplan utan mycket värdefullt bistånd från Bengt Lindroth. Stort tack!

Stora Kalvholmen 18 augusti 2021

Anders Ljunggren, ordförande i Föreningen Norden Stockholm

” Varför har det varit så svårt för oss i vårt hörn av Europa att uppträda samlat för att bygga vår del av framtidens Europa? ...Kriget är skillnaden, den kollektivt mentala skillnaden mellan oss svenskar och nationen Sverige och våra grannar och gentemot Europa och världen i övrigt.”

Ur Bengt Lindroths bok
Vi som inte var med i kriget

” I lugna tider stagnerade nationskänslan för att åter leva upp när fara och oro var å färde”

Ur Ingmar Karlssons bok
Europa – En historia i tid och rum

Några ord till verksamhetsutvecklaren

Denna studieplan med handledning finns gratis tillgängligt via Studieförbundets Vuxenskolas hemsida. För att starta en studiecirkel på din ort kan du som medlem i en lokalavdelning i Föreningen Norden ta kontakt med en lokalavdelning hos Studieförbundet Vuxenskolan för stöd att komma igång med en cirkel. Studieförbundet Vuxenskolan erbjuder en introduktionsutbildning för dig som är ny som cirkelledare, samt kan också hjälpa till att arrangera gemensamma träffar eller diskussionsmöten med andra studiecirkel.

När ni genomfört studiecirkeln lämnar cirkelledaren in ifylld deltagarlista samt utvärdering av träffarna till Studieförbundet Vuxenskolan. Om ni vill kan ni göra en egen rapport om de erfarenheter och kunskaper som har vuxit fram under studiecirkeln.

KOM-I-GÅNG MED EN CIRKEL!

Start	Ta kontakt med er SV-avdelning, bestäm ett startdatum och rekrytera deltagare.
Material	Beställ boken Vi som inte var med i kriget – om Sverige, Norden, Europa och Coronan till cirkeldeltagare som inte redan läst boken och ladda ner studieplanen från www.sv.se
Närvarolista	I SVs E-Tjänst loggar du in och registrerar era träffar digitalt, glöm inte att upprätta en deltagarförteckning och anteckna närvaro som ska rapporteras till SV. SV avdelningen hjälper till med inlogg till E-listan.
Cirkelledare	Utse en ansvarig cirkelledare som svarar för kontakten med SV och följer upp och rapporterar närvaro med hjälp av SVs deltagarlista.
Övrigt	Boka lokal och kom överens om ni vill ha något fika eller annan spising av något slag i samband med träffarna.

Tips till cirkelledaren

Tack för att du valt att leda en cirkel på temat **NORDEN, EUROPA, KRIGET, OCH CORONAN**. Om du inte redan har läst boken **"VI SOM INTE VAR MED I KRIGET – OM SVERIGE, NORDEN, EUROPA OCH CORONAN"** så försök gärna göra detta innan cirkelsammankomsterna.

- Som cirkelledare är du först och främst samtalsledare. Din roll är att försöka se till så att alla blir delaktiga i diskussionen och bidra till att samtalet förs framåt. Formellt kan cirkeln ha mellan 3 och 12 deltagare. Bäst blir samtalsmiljön ofta med 5 till 10 deltagare. Finns 10 eller flera intresserade i din krets är det kanske skäl att skapa två cirklar.
  - Om det är möjligt så försök att få deltagare som kommer ifrån eller har anknytning till andra länder än Sverige. Att olika perspektiv kan komma till tals i cirkelsamtalet berikar.
  - Kom ihåg att meddela SV när ni planerar att starta och vilka som deltar. I Vuxenskolans E-Tjänst loggar du sedan in och registrerar era träffar digitalt, glöm inte att upprätta en deltagarförteckning och anteckna närvaro som ska rapporteras till SV.
  - I studieplanen anges förslag till tre sammankomster. Om din cirkel bestämmer sig för flera sammankomster är det naturligtvis fritt fram att göra en annan indelning än vad här föreslagits.
  - När cirkeln startar är det naturligt att den inleds med att deltagarna presenterar sig. Det är bra om alla berättar om sina nordiska erfarenheter och relationer och vad de har för förväntningar på studiecirkeln.
  - När presentationsrundan är avklarad så ställ gärna frågan om det finns deltagare i cirkeln som har tagit del av berättelser om Andra världskriget och som de vill dela med sig av. Ge tid för samtal om dessa berättelse och upplevelser.
- Det kan finnas deltagare i varje studiecirkel som kan redovisa personliga upplevelser de har gjort genom berättelser som nått dem om andra världskriget. Det kan vara äldre släktingars, arbetskamraters eller andra bekantas berättelser. Det kan också vara minnen av upplevelser från skoltiden, från litteraturen, film/radio/TV eller kanske upplevelser under resor i nordiska grannländer.

ALTERNATIV TILL FYSISKA MÖTEN

Idag finns det flera olika program för videomöten. Välj gärna ett system som är gratis för användaren och inte kräver att ett kreditkort kopplas till tjänsten. Fundera på hur ni vill använda webbmötet. Här kan ni få bra tips av SVs lokala avdelningar.

Det finns många bra verktyg samlade på www.sv.se

Sverige – ett särfall i Norden

Så här beskrivs läget i och för landet under andra världskrigets första år på baksidan av omslaget för Henrik Berggrens bok "Landet utanför. Sverige och kriget 1939 – 1940" (Norstedts):

"Hösten 1939 trodde många att Sverige skulle klara sin neutralitet på samma sätt som under första världskriget. Men med finska vinterkriget och det tyska angreppet på Norge och Danmark våren 1940 tycktes det som om Skandinavien skulle bli skådeplats för den stora urladdningen mellan stormakterna.

Ransoneringskort delades ut, den illa utrustade svenska armén mobiliserades, kommunister internerades och riksdagen började förbereda grundlagsändringar för att begränsa tryckfriheten.

Men samtidigt som ljusen slocknade i många av Europas städer fortsatte vardagslivet i Sverige. Biograferna gick för fullt, dansorkestrarna spelade, män och kvinnor blev kära och fick barn och sportaffärerna sålde källar och skidor som aldrig förr under den snörika vintern."

Sverige drabbades inte av krigföring på eget territorium under andra världskrigets stormaktsuppgörelser. Men Finland överfölls under krigets tredje månad av Stalins sovjetiska militärmaskineri. Vapenstilleståndet i Finland inträffade den 13 mars 1940. Mindre än en månad senare talade vapnen på nytt i Norden när Hitlers arméer invaderade Danmark och Norge. Som en direkt följd av Hitlerregimens aktion mot Danmark och Norge ockuperades Island av Storbritannien i maj 1940. Efter ett år ersattes den brittiska militären av trupper från USA som då ännu var neutralt. Sommaren 1941 startade Fortsättningskriget i Finland.

Vad innebär det konkret att Sverige inte var med i kriget?

I "Vi som inte var med i kriget" (sid. 14) finns följande text:

"Betydelsen av att vi [Sverige] inte var med i kriget har beskrivits på flera vis. Norske statsvetaren Tore Bjørge har formulerat det så här: 'Krigstidens erfarenhet av ockupation och motstånd i Norge och Danmark gjorde nationella känslor till en förenande kraft som inte har någon motsvarighet i svensk nutidshistoria'. Den svenske historikern Stig Ekman och hans norska kollega Ole Kristian Grimnes ledde båda på 1970- och 80-talen stora forskningsprojekt om krigsåren. De menar i en gemensam uppsats att händelserna förstärkte en mental skillnad mellan Sverige och övriga Norden som kanske fanns där redan från början. Svenskarna var det enda folk som inte 'utvecklade en nationell identitet som knöt an till en kämpande nationalism som krävde frigörelse från en annan nationalitet på 1800- och tidiga 1900-talet. Islänningarna måste frigöra sig från danskarna, norrmännen från danskarna och svenskarna, finnarna från svenskarna och ryssarna och danskarna i viss mån från tyskarna.' Eftersom svenskarna inte ägde nåt sånt nationellt arv saknade de också 'de historiskt bestämda förutsättningarna för att förstå dem'."

Rekommenderad läsning

"Vi som inte var med i kriget" (sid. 14)

Det svenska utanförskapets följder

I Lindroths bok (sid. 11–12) skildras det svenska utanförskapet under kriget på följande sätt:

”Svenskarna – de som statsministern Fredrik Reinfeldt en gång kallade ’etniska svenskar’ - förvaltar i regel inga släktminnen av hur det var när beskeden kom om stupade familjemedlemmar. Eller hur det var när folk evakuerades från sina gårdar eller när stadskvarteren störtade samman, då städer och byar brändes ned. Få av oss har burit med oss bilderna av hemförlovade makar, fäder och söner som blivit så kroppsligt och själsligt stympade och alkoholiserade att de inte orkade delta för att bygga upp hemländerna. Eller när anförvanter och vänner återkom från lägervistelser och fångenskap. Eller så vände de aldrig mer hem. Vi har inte behövt sörja för tiotusentals eller hundratusentals människor som drivits bort av invaderande styrkor och blivit flyktingar i eget land. Vi har inte utsatts för rannsakingar och lidit av förträngda neuroser där det handlat om vem eller vilka bland oss som svek under krig och fiendemakt, vilka som var medlöpare eller rent av angivare åt ockupanter och fiender och

vilka som bjöd motstånd i hemlighet eller öppet, vilka som deserterade. Inga rättsprocesser där somliga miste sina medborgerliga rättigheter för en tid. Inga ’tyskeunger’ mobbades i klassrummen eller på skolgården. Inte vet vi hur det var att huka sig och försöka hålla sig så mänsklig och anständig som möjligt under en diktatorisk regim. Eller att mer eller mindre tvingas samarbeta med en överhet man ogillar och fruktar. Det gällde att överleva vardagen. Eller så flydde man. Ibland för att undvika Den Stora Ondskan som plockade ut somliga bland oss för transporter till dödsläger och fängelser i annat land eller till tortyr i häktets kamrar utförd av ockupanter eller samvetslösa landsmän i det egna polishuset. Eller så fick någon ett skott för pannan ute i någon skog och rapporterades med tiden försvunnen.”

Rekommenderad läsning

Vi som inte var med i kriget
(sid. 11–12)

Diskussion 1

- Finns det en levande gemensam berättelse om andra världskriget i Sverige i vår tid? Kan man påstå att föreställningen skiljer sig från den som finns i nordiska och baltiska grannländer?
- Vilka konsekvenser, om några, har det svenska utanförskapet under andra världskriget för vår självbild, vår omvärldsförståelse och våra tankesätt?
- Hur skiljer sig Sverige på dessa områden från de nordiska länder, och från exempelvis de baltiska staterna, som drogs in i kriget?
- På vilket sätt var Sverige utanför andra världskriget och på vilket sätt var Sverige delaktigt

Är svenskarna fredsskadade?

Emellanåt när frågor om Sverige i krigs- och kristider diskuterats har uttrycket "fredsskadad" dykt upp. Det har getts olika innebörder i debatten, men den som först använde det var akademikern och författaren Georg Klein. Han kom till Sverige som judisk flykting och efter många år i landet talade han i en essä om "det fredsskadade" svenska folket. *"Historiens och livets komplexitet reduceras till enkla frågor om skuld och letande efter syndabockar ... Man utgår från att det finns endast ett korrekt ställningstagande i varje konflikt."*

- Är det så det är i Sverige? Ett avsnitt i boken *Vi som inte var med i kriget* belyser frågan (sidorna 47–49):

"Den norske medieprofessorn Ove Solum har i en studie gjort en intressant jämförelse av hur krig, krigsförbrytelser och nazism behandlas i två nyare och lovordade svenska och norska kriminalromaner. Han diskuterar Henning Mankells Danslärarens återkomst och Jo Nesbøs Rödhake, ..."
..."Historien hos Mankell och Nesbø är ytligt sett likartade. Ändå ser Ove Solum en skillnad. I båda talas om skam och skuld och båda ser nazismens som galna

felsteg, men trots det 'förmedlar de olika perspektiv på de historiska händelser som de behandlar och dess konsekvenser.' ...

"Då det gäller Mankells Danslärarens återkomst kan man som Solum gör citera litteraturvetaren Kerstin Bergman i Lund. Hon har skrivit mycket om Nordic noir, den nordiska krimi-vågen ut över världen. Hon observerar att 'nazisterna i svensk kriminalfiction förblir alltid Den Andre, och avståndet består, nazikaraktererna blir aldrig inkorporerade som delar av svensk kulturell identitet, varken i det förflutna eller i nutid ... däri markeras en distans till svensk medskyldighet till världskrigets händelser snarare än strävan till att göra upp med det förflutna ... Genom att enbart förknippa svenska kollaboratörer med Tysklands skuld utsluts de samtidigt från varje svensk samhörighet."

"Iakttagelserna kring Mankell och Nesbø rymmer, skriver Lindroth, något viktigt. De berör skillnaden mellan dem som i möte med krigets eländen längs med tiden känner behov av att psykologiskt begripa och dem som främst vill peka ut och fördöma. Mellan dem som drabbades direkt av det stora europeiska bakslaget och dem som stod en bit därifrån."

Rekommenderad läsning

Vi som inte var med i kriget
(sid. 47–49)

Diskussion 2

- Är vi "fredsskadade" i Georg Kleins mening?
Är det så, som han skriver, att vi som fostrats i det svenska åsiktsklimatet "utgår från att det finns endast ett korrekt ställningstagande i varje konflikt".
Förklarar detta att vi i omvärlden kan beskrivas som naiva och att vi aningslöst uppträder som domare när det är läkare det finns behov av?
- Är det vanligare hos oss i Sverige att vi fördömer utan att ha ansträngt oss för att förstå andra människors och staters, eller till och med vår egen, verklighet?
Moraliserar vi allt för ofta med utgångspunkt från hur det borde vara istället från hur det är?
- Ligger det något i påståendet att svenskar i allmänhet utgår från att det som är i Sverige är det normala och att förhållanden i andra länder är avvikande?
- Är det sant att vi har en tendens att förlägga ondskans existens hos andra och att vi undviker att problematisera vår egen historia på djupet?

Finns ett förståelsegap mellan Sverige och övriga Norden?

I det här avsnittet undras om det finns ett förståelsegap mellan Sverige och övriga nordiska länder som i varje fall delvis beror på att Sverige är landet Annorlunda – landet som inte drogs in i Kriget.

Rekommenderad läsning

För att förbereda diskussionen vid nästa cirkelsammankomst om förståelsegapet kan några deltagare före mötet särskilt läsa avsnitten i Bengt Lindroths bok om hur olika nordiska länder rannsakar sig själva.

Norge (sid. 77–91)

Danmark (sid. 92–105)

Finland (sid. 106–121)

Andra deltagare kan läsa om svensk självrannsakan, eller på brist på sådan (t ex sid. 142–160)

Diskussion 1

- Vilka dilemman och teman har varit mest centrala i speglingen av andra världskrigets erfarenheter i Norge, Danmark, Finland respektive Sverige?
- Vad är det som de tre grannländerna kan sägas ha gemensamt i sin krigserfarenhet och sättet att hantera denna och som skiljer sig från Sveriges krigserfarenhet och sättet att hantera denna?

Om minnens betydelse och varaktighet

Förvaltningen av krigsminnen avgör vad som ihågkomms och vad som glöms. Med tiden kan händelser som varit förträngda aktualiseras. I nordiska länder som upplevt andra världskriget är historien närvarande i nuet.

”Den stora berättelsen om kriget låter självklart annorlunda hos dem som drogs in i det och dem som hamnade utanför,” skriver Bengt Lindroth. Vilket bekräftas av en del citat från grannländerna:

Om Danmark:

”Besättelsestiden [er] stadig den mest omdiskuterade periode i dansk historie. De stærke følelser, værdier og normer samt de lejlighedsvist politiserede fortolkninger, der cirkulerer i den offentlige diskussion, kan gøre det svært at forstå tiden på dens egne præmisser. Den særlige betydning for dansk identitetsdannelse og politisk kultur, som besättelsestiden har haft, står i kontrast til den ringe betydning perioden fik på grundlæggende strukturøkonomiske og institutionelle forhold i det danske samfund.”

Ur Besättelsestiden i eftertidens lys

Om Norge:

”Krigshistorien er den mest kontroversielle delen av norsk historie. Spørsmål om Nygaardsvolds-regjeringens opptreden, kommunistenes bidrag og behandlingen av jødene og norske jenter med tysk kjæreste, har vært sterkt omdiskutert, likeså den store nasjonale grunnfortellingen om at så godt som alle nordmenn stod på «rett» side under krigen.”

Ur Norges historie – Store norske leksikon

Om Finland:

”Det kollektiva minnet av fortsättningskriget och Finlands öden i andra världskriget i allmänhet utvecklades snart till en av hörnstenarna i den nationella självförståelsen. ...

*... Att krigsminnen rent av blev ett dramatiskt huvudkapitel i den stora berättelsen om Finland sammanhängde med att kriget med rätta upplevdes som den unga republikens verkliga mandomsprov. ...
... Skolornas historielärare och universitetens forskare har gjort sitt bästa för att sprida kunskap om kriget. Ändå tyder inget på att detta bildningsarbete skulle ens tillnärmelsevis ha haft samma genomslagskraft som alla de hundratusentals små berättelser, minnesglimtar och anekdoter som i stort sett alla infödda finländare har hört om kriget av sina släktingar och vänner.”*

Ur Henrik Meinanders bok Finland 1944

Det är bara Sverige av Nordens länder som kan notera mera än 200 år av fred utan krig på sitt eget territorium. Island var indraget i andra världskriget genom militär närvaro av trupper från UK och USA och blev en viktig länk i den transatlantiska relationen. De krigsminnen som lever där, och det gör de verkligen, är annorlunda än Finlands, Norges och Danmarks.

Diskussion 2

Finns ett förståelsegap mellan Sverige och övriga Norden?

I det här avsnittet undras om det finns ett förståelsegap mellan Sverige och övriga nordiska länder som i varje fall delvis beror på att Sverige är landet Annorlunda – landet som inte drogs in i Kriget. I citatet ovan om Danmark hävdas att ”besättelsestiden” har haft särskild ”betydning för dansk identitetsdanning og politisk kultur”. Kan man påstå att andra världskriget, dess för- och efterspel, har betydelse för hur den svenska identiteten skapats och för den politiska kulturen i Sverige idag?

I citatet ur Det store norske lexikon hävdas att ”krigshistorien är den mest kontroversielle delen av norsk historie”. Kan det hävdas att Sverige agerande under kriget är den mest kontroversielle delen i svensk historia?

Henrik Meinander hävdar att ”Det kollektiva minnet av fortsättningskriget och Finlands öden i andra världskriget i allmänhet utvecklades snart till en av hörnstenarna i den nationella självförståelsen”. Kan det sägas att andra världskriget har påtaglig betydelse för den nationella självförståelsen i Sverige?

1989 och Det Nya Europa.... visioner kontra verklighet

I november 1989 föll Berlinmuren som i tjugooåta år delat den forna tyska huvudstaden. Snart därefter återförenades Öst- och Västtyskland i en gemensam förbundsstat. I december 1991 upplöstes Sovjetunionen efter att ha existerat i sjuttio år efter bolsjevikernas revolution i Ryssland 1917.

De baltiska staterna vid Östersjön hade då redan frigjort sig och inlett sin strävan att bli självständiga demokratier efter att ha varit ockuperade av Sovjetunionen sen krigsåren. Detsamma kom att gälla de flesta av nationerna inom det kommunistiska östblocket som efter andra världskriget tvingats böja sig för regimen i Moskva. Det kalla kriget mellan öst och väst som pågått sen Nazityskland besegrats, med Europa som centrum, tycktes vara över.

Under 1990-talet öppnades möjligheter att bryta upp låsningar som funnits under hela det kalla kriget. Både i Europa som helhet och inom Norden där säkerhetspolitiken skiljt länderna åt. Danmark, Norge och Island fanns med i Nato, medan Sverige stod alliansfritt. Finlands neutralitet var delvis begränsad av VSB-pakten som ingåtts med Sovjetunionen efter kriget.

Efter 1998 skymtade chansen till ett nytt Europa.

De östeuropeiska folken såg ”Västra Europa som det självklara Europa från vilket man så långtansfullt sökte en bekräftelse” (skriver den kände historikern Tony Judt). Efter olika diplomatiska, ekonomiska och politiska turer hade flera av de östeuropeiska staterna, inklusive våra baltiska grannar, i början av 2000-talet blivit medlemmar i såväl Nato som EU.

Sverige rustade ner snabbare än grannarna. Nya regionala samarbeten kunde växa fram. Det officiella nordiska samarbetet som utvecklats sedan 1950-talet – med passfriheten, den gemensamma arbetsmarknaden, rika kulturella och vetenskapliga utbyten – tycktes få nya chanser att växa. Öresundsbron beslöts och stod klar 2000. Den uppmuntrade tron på ett gränslöst dynamiskt tillväxtområde för södra Sverige och Själland. Viljan hos de nordiska folken att hjälpa det fria Baltikum på fötter var stor. Idén om ”Den Nya Hansan” som ett tätare samarbete kring Östersjön var en av de visioner som föddes under de här åren.

Sverige, Norden och Europa kunde skaka av sig krigsårens och efterkrigstidens obehag.

Tyvär blev inte framtiden riktigt vad förhoppningarna under 1990-talet antydde. ”Framtiden drog åt annat håll”, skriver Bengt Lindroth: ”Jag som många andra varseblev sakta men säkert under 2000-talet att vi länge missförstått det stora hela, urladdningarna efter 1989.”

Löftena om ett mer harmoniskt och integrerat Europa höll inte.

De första bakslagen anades egentligen redan i början av 1990-talet. Jugoslavien upplöstes som statsbildning. Krig utbröt på Balkan med stora flyktingströmmar som följd. De nordiska länderna gick skilda vägar i fråga om EU när Norge och Island sade nej till medlemskap medan Sverige och Finland röstade ja 1994.

Lindroth hänvisar också till flera ekonomer, samhällsvetare och politiker som menat att väst borde ha gjort mycket mer efter 1989 – inte minst vad gäller ekonomiskt och socialt bistånd – för att få Östeuropa på fötter.

Det finns alltså flera utgångspunkter för att diskutera utvecklingen efter 1989. Många debattörer och forskare tycker sig iaktta politiska och kulturella fenomen i dagens Europa som liknar de strömningar som på sin tid ledde fram till andra världskriget: nationalism och nationalstatlighet i olika varianter, auktoritära regimer i Ryssland och flera andra europeiska länder, utbredd misstro mot EU, Storbritanniens utträde ur unionen, Trump-perioden i USA och bakslag för det nordiska samarbetet. Varningsrop höjs om ”demokratins kris”.

Diskussion 3

- Vilka förklaringar kan du tänka dig till att Sverige, Norden och Europa på 2020-talet tycks ha utvecklats åt ett annat håll än vad förhoppningarna från 1989 siktade mot?
- Hur villiga var och är egentligen vi i Västeuropa och i de nordiska länderna att verkligen göra egna uppoffringar för de östeuropeiska folkens del? För de baltiska folken? För andra länder inom EU?
- Resonera omkring ”demokratins kris” idag. Finns här likheter med det slags misstro mot demokratin som styresform som ledde till mellankrigstidens olika diktaturer, de fascistiska och de kommunistiska, och till andra världskriget?
- Vilken nytta kan man ha av att studera 1900-talshistorien med tanke på dagens utmaningar

Att ompröva historien... med nya generationers ögon

Kring 1989 och därefter, när kalla krigets mönster upplöstes och nya generationer medborgare vuxit upp, kom många traditionella uppfattningar om andra världskrigets skeenden, deras orsaker och hantering att omprövas. Inte minst moraliskt. Förintelsen, förföljelserna av olika minoriteter och rastänkandet hamnade mer i centrum som förklaringsgrund till Hitler-tidens dramatik och förfärligheter. Omtolkningar företogs runt om i Europa.

I Sverige var det inte minst journalisten Maria-Pia Boëthius artiklar vid femtioårsminnet av krigsutbrottet som satte i gång en debatt som skakade om också de

akademiska historikerna. Hon framförde sina argument utförligare i boken ”Heder och samvete” (1991). Hittills hade den rådande synen varit att vi svenskar under Per Albin Hanssons samlingsregering gjorde så gott vi förmådde för att huka oss i vår neutrala småstat när stormakterna krigade omkring oss. Även om det betydde avsteg från neutraliteten, eftergifter åt både tyskar och allierade, och en kärv flyktingpolitik under de första krigsåren. Maria-Pia Boëthius ansåg att den här urskuldande bilden av svenskarna och kriget varit förljugen och ”en slags beredskapsidyll ... jag hoppas att tiden är kommen då vi en gång för alla kan vädra ut och göra upp med vårt agerande under andra världskriget... vi bidrog aktivt till en krigsansträngning vars yttersta mål var vår egen undergång.”

Diskussionen om Sveriges och krigsåren pågår fortfarande. Kanske handlar den djupast om vår syn på oss själva.

Viktigt i sammanhanget är att fundera på hur hela kultur- och debattklimatet ändrats under 2000-talet. Facebook, instagram, twitter och streamad television sprider dramatiserade berättelser, otaliga dokumentärer, åsikter och påståenden om sakförhållanden som lätt blir till opinionsmässiga gräsbränder. Populärkulturens olika genrer fortsätter att ta upp ämnen från krigsåren. Men de nya medierna gör det också möjligt för medborgarna att på egen hand söka fakta och ta del av allsidiga genomgångar av komplicerade frågor om det förflutna.

Diskussion 4

- Uppträdde Sverige omoraliskt? Borde Per Albin Hanssons regering ha gjort mer för att gå emot Hitlerregimen och bistå t ex de nordiska grannarna Danmark och Norge? Kunde Sverige ha gett mer stöd till Finland?
- Majoriteten av soldaterna och en stor del av krigsoffren var lokaliserade till östfronten där huvudaktörerna var Stalins kommunistiska styrkor och Hitlers nazistiska. Är bilden av andra världskriget som en kamp för demokratin förenklad?
- En del historiker har menat att Boëthius gör sig skyldig till "presentism", dvs att senare generationer dömer eller fördömer dåtidens beslut och handlingar efter dagens moraliska måttstockar och efterhandskunskaper. Hur ska man se på detta dilemma?
- Vilken påverkan kan dagens annorlunda medieklimatet ha för synen på "hur det var förr"? Intresset för andra världskriget, för Hitler och förhållandena under krigsåren ser ut att bara öka i vår tid. Böckerna, filmerna och tv-dokumentärerna kommer i en aldrig sinande ström. Vad är orsaken?
- Skillnaden vad gäller mängden spelfilm med teman från krigsåren är stor mellan Sverige och de nordiska grannarna. I Danmark, Finland och Norge kommer ständigt nya produktioner. Vad berättar detta om skillnaderna inom Norden?

Diskussion 1

Sverige och flyktingarna – förr och nu

Det kanske mest omdiskuterade avsnittet då det gäller Sveriges ansvar – eller brist på ansvar – under kriget gäller synen på de förföljda judarna i Tyskland och på andra håll. Det har dessutom påpekats att rasbiologin hade ett starkt akademiskt fäste i Sverige och att anti-semitiska röster hördes också i den svenska riksdagen under Hitler-epoken. Det var först under de sista krigsåren som den officiella inställningen till de judiska flyktingarna luckrades upp.

Den svenska flyktingpolitiken innebar att vårt land på sätt och vis bidrog till krigets händelseförlopp, också om vi militärt höll oss utanför.

Vid den stora internationella Flyktingkonferensen i Stockholm år 2000 bad statsminister Göran Persson om ursäkt för den svenska regeringens senfärdiga agerande inför den judiska tragedin i Europa: ”Det var ett misslyckande och där har vi också ett ansvar.”

Lindroth vill sätta in Göran Perssons initiativ i ett bredare perspektiv. Det tillkom samtidigt som kriget på Balkan medfört att Sverige under 1990-talet tagit emot flyktingar i samma mängder som under andra världskriget. Vad vi därefter upplevde fram till den stora flyktingkrisen 2015 var ”en uppgraderad variant av det nedärvda svenska utanförskapssyndromet sen kriget; idén om ansvaret och skulden som förpliktat. En förpliktelse som lätt kan sträckas till att mer eller mindre omfatta den europeiska eller globala samtidens alla akuta flyktingfrågor.”

Historieprofessorn Klas Åmark skrev något liknande i sin bok om Sverige andra världskriget ”Att bo granne med ondskan”. Den utgavs 2011 och Åmark såg dåtidens generösa flyktingpolitik ”som en del av det pris som Sverige fick betala för eftergiftspolitik mot Nazityskland.”

En annan omständighet som kan påverka diskussionerna om Sverige och historien är det faktum att idag är ungefär 20 procent av vårt lands befolkning födda utomlands. I Danmark, Norge och Finland är siffrorna lägre, mellan 12–15 procent, beroende på hur statistiken redovisas. Majoriteten av de invandrade i Sverige kommer från icke-europeiska länder. Deras känsla för nordisk historia eller deras förståelse för Europas historiska krig och lidanden är rimligen inte densamma som för folk som levt här i generationer. Människor med härkomst från

Mellanöstern, Afrika, Latinamerika och Asien ”äger inte de kollektiva traditionerna och mytologierna sen Hitlerepoken. Vad de i stället har tillsammans är den koloniala erfarenheten ... Europa och särskilt Västeuropa har idag fått de koloniala konflikterna inom sina egna gränser”, skriver Lindroth.

- Är det rimligt att se den relativt öppna svenska asyl- och flyktingpolitiken före 2015 så som Lindroth och Åmark gör? Som en sentida moralisk avbetalning på försummelse under krigsåren?
- Vilken relevans har kunskaperna om Förintelsen och den tidigare ”judefrågan” i dagens värld? Vilka är lärdomarna med tanke på vår tids konflikter mellan majoritets- och minoritetskulturer i våra egna samhällen?
- Många nyanlända har egna krigserfarenheter och kommer från samhällen i kris. I vilken mån skiljer de sig eller påminner de om vad vi upplevde i Europa under 1900-talet?
- I vilken grad påverkar de här frågeställningarna vår nordiska samsyn och framtida gemenskap?
- Vem och vad avgör vad som koms ihåg och vad som förträngs, glöms och/eller gör sig påmint på nytt?
- I Sverige finns framför allt två statliga initiativ med betydelse för minnen av andra världskriget; dels **Forum för levande historia**, dels inrättandet av ett museum om Förintelsen som ska öppnas i Stockholm 2022. Finns det flera? Båda initiativen har tillkommit 50 år respektive 75 år efter andra världskriget. Varför har det dröjt så länge?
- I vilken utsträckning ska hanteringen av historien vara föremål för statlig myndighetsutövning? Bör historien vara helt förbehållen allas rätt till informations- och yttrandefrihet, fri forskning och oberoende kulturgestaltning?
- Kan frågan om Sveriges medskyldighet under det andra världskriget diskuteras fritt eller finns det tabun som fortsatt upprätthålls? Och hur är det med detta i övriga nordiska länder?

Covid-19, kriget och det nordiska samarbetets framtid

I början av 2020 spreds ett nytt coronavirus i Europa och sedan dess har COVID-19 varit en huvudfråga för medierna, i politiken och vid människors middagsbord. Det lär bli så en långre tid.

I Norden gjordes tidigt jämförelser av olika slag. Men det var inte genom gemensamt uppträdande och samarbete som betydelsen av Norden visades. Tvärtom var det skillnaderna i agerandet och i noterad smittspridning och i antalet döda med COVID-19 som uppmärksammades i diskussionen i och mellan de nordiska länderna. Sverige skiljde ut sig.

Rubrikerna blev många. Och, som Bengt Lindroth konstaterar i sin bok, skulle det inte dröja innan andra världskrigets betydelse för hur de nordiska ländernas agerande diskuterades.

Till exempel påpekade vid pandemins utbrott hur det krigserfarna Finland hade tillgång till beredskapslager.

I Sverige har inte de ansvariga för sjuk- och äldreomsorg levt upp till vad lagen stadgar. När centrala myndigheter påtalat detta har inga påföljder aktualiserats. ”Jag tror inte på beredskapslager”, deklarerade en ledande politiker i Västra Götaland när den bristande följsamheten mot gällande lag påtalades.

I Sverige tillämpas ansvarsprincipen, det vill säga att de myndigheter, regioner, kommuner och andra som är ansvariga för verksamhet i fredstid också bär ansvaret i kristid. I övriga nordiska länder tar regeringscheferna ett tydligare ansvar för krishanteringen.

Gränser stängs. Det sker också mellan nordiska länder. Tidvis sker det också i länder – i Finland inrättas en bevakad gräns mellan landskapet som Helsingfors ligger i, Nyland, och resten av landet. Arbetspendling över gränserna försvaras och skapar otrygghet särskilt bland dem som förlorar arbetsinkomst utan att försäkringar kompenserar förluster. Olusten är särskilt stor i

gränsområdena, exempelvis i Skåne, där gränshinder irriterar när det periodvis är mindre smittspridning i Sydsverige än i Köpenhamn.

Regeringsföreträdare hävdar att det är täta nordiska kontakter under pandemin. I vissa fall har överenskommelser gjorts med betydelse särskilt för de som bor i ett land och arbetar i ett annat. Och Sverige bidrog till att Norge och Island kunde haka på EU:s upphandling av vacciner.

I februari 2021 presenterade Föreningen Norden en opinionsundersökning som visade att ”Nästan hälften av svenskarna (44 procent) anser att det nordiska samarbetet har påverkats negativt det senaste året. Nu vill närmare 80 procent se ett ökat krissamarbete.”

Helsingforsavtalet som instiftades 1962 är grundvalen för det officiella nordiska samarbetet. I dess inledning sägs att undertecknarna vill ”*eftersträva enhetliga regler i de nordiska länderna i så många avseenden som möjligt*”. I artikel 39 (4) förutsöks att ”*För att genomföra och vidareutveckla det nordiska samarbetet enligt denna och andra överenskommelser bära de nordiska länderna fortlöpande samråda och vid behov vidtagna samordnande åtgärder.*”

I Hagadeklarationen II som ansvariga ministrar för civil krisberedskap i de nordiska länderna enades om 2013 sägs bland annat följande: ”*Samarbetet är inriktat mot ett robust Norden när det gäller förmågan att förebygga, motstå, hantera, återhämta och lära av olyckor och kriser. Målet för det nordiska samarbetet avseende samhällssäkerhet och beredskap är ett Norden utan gränser. Erfarenhetsutbyte av nationella eller nordiska beredskapsutmaningar före, under och efter en olycka eller kris är därför ett viktigt element för det nordiska samarbetet.*”

Diskussion 2

Bengt Lindroth hävdar att Sveriges agerande under pandemin delvis kan ses i ljuset av den idé om ”det svenska utanförskapet” eller om en svensk särart som blivit något av en linje ända sen krigsåren. Samma syn har flera av författarna i ett temanummer om coronan av **Statsvetenskaplig Tidskrift**. Vad anser cirkelns deltagare om detta påstående?

- Vilka exempel på påverkan, om och när sådan kan konstateras, har utanförskapet haft?
- De nordiska staterna har förpliktat sig till samarbete bland annat genom de ovan nämnda Helsingforsavtalet och Hagadeklarationerna. Behöver dessa avtal förändras? Finns det andra åtgärder för att främja att krishanteringen ska fungera så att ”samhällssäkerhet och beredskap” tryggas på ett sådant sätt att vi i kommande kriser kan uppleva ett ”Norden utan gränser”?
- Den finländska statsvetaren Teija Tiilikainen skriver i Statsvetenskaplig Tidskrifts temanummer apropå pandemin och EU att *”Diskrepansen mellan förväntningarna och förmågorna som uppstått i samband med pandemin är ... central för unionens framtid.”* Kan det hävdas att en sådan skillnad mellan förväntningar och visad förmåga (eller oförmåga) under pandemin kan få påtaglig betydelse inte bara för EU utan också i det nordiska samarbetet? Vad krävs för att denna eventuella påverkan ska få positiva i stället för negativa konsekvenser för nordiskt samarbete?

Länk
Statsvetenskaplig Tidskrift

OM FÖRENINGEN NORDEN

Föreningen Norden har sedan 1919 drivit utvecklingen av nordiskt samarbete i samverkan med civilsamhälle och offentliga institutioner. Föreningen Nordens verksamhet står på två ben där ena delen av verksamheten fokuserar på att driva utveckling av samarbete i Norden i samverkan med myndigheter och andra organisationer. Den andra delen av verksamheten består i att sprida kunskap om Norden och om värdet av nordiskt samarbete, samt att stärka relationen mellan människor i de nordiska länderna.

För att nå föreningens mål arbetar vi med engagemang, opinionsarbete och folkbildning. Vi arbetar för att utveckla det nordiska samarbetet genom att skapa nya mötesplatser och utveckla arbetssätt för samarbeten i Norden. Med visionen "Norden ska vara världens mest hållbara och integrerade region" som ledstjärna arbetar vi med lokala, nationella och transnationella insatser som övergripande syftar till:

- Ökat engagemang för nordiskt samarbete bland människor, organisationer och företag
- Fortsatt demokratisk och hållbar utveckling i Norden och i Östersjöregionen
- Fördjupat och breddat samarbete mellan politiken och civilsamhället
- Vidareutvecklat och fördjupat samarbete över generations- och nationsgränser

VÅR VISION

Studieförbundet Vuxenskolan's vision är ett samhälle där varje människa växer genom kunskap, insikt och delaktighet. Vår idé och verksamhet är starkt förankrad i demokrati, jämställdhet, humanism och hållbarhet. Vår värdegrund och vision bidrar till att frigöra människors kraft, engagemang och utveckla sin kreativa förmåga.

VÅR VÄRDEGRUND

Vår värdegrund hävdar principen om människors lika värde baserat på de grundläggande mänskliga rättigheterna. Vår syn på bildning bygger på människans förmåga att själv forma sitt liv tillsammans med andra människor. Den utgår från individens rättigheter och skyldigheter att som aktiv medborgare ta ansvar för en samhällsutveckling som stärker den liberala demokratin.

Norden, Europa, Kriget och Coronan

© Studieförbundet Vuxenskolan 2021

Kontaktperson Studieförbundet Vuxenskolan: Lars-Erik Larsson larserik@sv.se

Kontaktperson Föreningen Norden: Emelie Dahlström-Ravn emelie.dahlstrom-ravn@norden.se

Studieplan: Anders Ljunggren anders.ljunggren51@gmail.com

FÖRENINGEN
NORDEN